

Жумабай Л.Ж., Ормолдаева М.А., Байгунова Д.М.*
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

Автор корреспондендет: baygunova77@mail.ru

ҰЛТТЫҚ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕР – ТАБЫСТЫ ЖАҢҒЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Түйін: Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты - ұлттық кодыңды сақтай білу. Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалу үшін не істеу керек? «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын жүзеге асыруда салт-дәстүрлеріміздің негізгі мазмұнын сақтай отырып, бүгінгі күнге лайықтап, өркениет көшінде өзіндік ұлттық бірегейлігімізді сақтау - мәдениет пен өнер саласы мамандарынан үлкен жауапкершілікті талап етеді. Өмірімізге енген аға буын өкілдерінің сынына ұшыраған, жастар арасында кең белең алған, біздің менталитетімізге сай емес әрекеттер санамызды одан әрі уламасын десек, ұлттық салт-дәстүрлерімізге трансформация жасап, жаңа үлгілер ұсыну қажет.

Кілттік сөздер: рухани жаңғыру, ұлттық код, салт-дәстүр, мәдениет, өнер, мәдени-тынығу жұмысы

Қазақ мәдениетінде салт-дәстүрлік әрекеттер ерекше орын алады. Оның себебі қазақ халқының өмір салтының өзгешелігінде. Ол өзгешеліктер Қазақстанның географиялық орналасуынан бастап, көпұлтты мемлекеттің мәдениет саласында ұстанған саясатына да, тағы да басқа әлеуметтік және саяси факторларға байланысты.

Ата-бабаларымыз үшін шекара тұтастығын, халық бірлігін сақтау көздеген басты мұрат болғандықтан, соған лайықты өмір тәртібін де орната білген, ұрпағына айнымас мұра етіп қалдырған қасиеті. Сонымен бірге, қазақ халқының ұстанған ішкі даму саясатының бірі – жеке тұлғаны қастерлеп, оның бойындағы адами қасиеттерді дәріптеу, үлгі тұту, ұрпағына өнеге ету. Бұл әлеуметтік күрделі мақсатқа жету үшін де халықтық той-мерекелер мен салт-дәстүрлер қалыптастырылған. Ел ырысын сақтау үшін, оны сырт шапқыншыларға тапталпау үшін де батырлық, елдік, ерлік сабағынан өткізер салт-дәстүр мен жөн-жоралғылар пайда болған. Осы рухани құндылықтарды сақтап, елдік қасиеттерді дамыту үшін қазақ халқының басты қажеттіліктері өмір үйлесімділігін сақтау қабілетіне байланысты болған.

Дербестікті сақтап, өзіндік орта құру, оның өзгелер алдында абыройлылығы жеке тұлғалық қасиеттерге байланысты екенін, адам дүниедегі ең алып та алпауыт күш екенін біліп-байқаған бабаларымыз, адам бойындағы қабілет-қасиеттерді қалыптастыруға арналған салт-дәстүрлер ойластырып, философиялық, психологиялық, педагогикалық ұғымдары айқын далалық ғылым негізін қалыптастырған. Ғасырдан ғасырға жалғасып келе жатырған ұлттық салт-дәстүрлеріміздің ел дамуындағы маңыздылығына Елбасы да үнемі ерекше мән беріп отырады.

Мемлекет басшысы өзінің 2017 жылғы 12 сәуірде жарияланған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында - «Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты - ұлттық кодыңды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп оңай. Бірақ ұлттық кодыңды сақтаймын деп бойындағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, кежегесі кері

тартып тұратын, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмағанын айдан анық. Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғыртудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды», – деп атап өтуі соның айғағындай.

Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалу үшін не істеу қажет? Бұл сұрақтарға жауап беру үшін аз ғана шегініс жасап, тарихқа көз жүгіртсек. Көшпелі халықтың өзгелермен қарым-қатынас жасап, тіл табысуы тек өз аты емес, елге танылар жасқа келген ұл-қызы үшін да абырой жолына бастама болғандықтан, өзге халықта кездеспейтін көші-қоны, салт-дәстүрлерінің пайда болу тамыры тереңде жатыр.

Әр халықтың өмір салтын қалыптастырушы шаруашылық бағыты. Сондықтан да шаруашылық, тұрмыстық салт-дәстүрлердің ата-бабаларымыздың күнделікті өмірінде алар орны ерекше болғаны даусыз. Қазақтың ішер-жері, киер киімі, қоныс-мекенінің жабдығы, үй болып отандасу үшін қалыңын төлеп, той қамын жасауы, ел аралап жер көруі, тіпті бәйгіге шауып мақтан тұтары да – мал. Шаруашылық көзі, тіршілік нәрі – бәрі мал шаруашылығына байланысты. Сол себептен де қазақ салт-дәстүрлері ішінде мал шаруашылығына байланыстылары, оның ішінде шаруашылыққа бейімдеу мен тәрбиелеу үлгілерін тарату мақсатында қалыптасқандары дараланып тұрады. Ал ең бастысы, осы аталған бағыттардың қай-қайсысында да қоғамдық-мәдени даму кезеңдерінің бәрінде де адам өміріндегі басты уақиғаларды атап өту қажеттігі салт-дәстүрлер мен той-мерекелерді туындатты. Ол табиғат құбылыстарының өзгеруі, еңбек табыстары, көңіл-күйдің салтанатты қуанышы мен қайғылы-қасіретті кезеңдеріне байланысты ұйымдастырылған. Осындай эмоционалдық талпыныстан дәстүрлік мәдениет бастау алып, салт-дәстүрлер мен мерекелер қалыптасуына ықпал етіп, әлеуметтік-мәдени өмірдің басты формаларының біріне айналған.

Күн көрісі мен қорғанысы, жері мен байлығы мал шаруашылығына байланысты дамыған халық еңбекке баулу, еңбек нәтижесі, тіпті ен салу мен қырқу, сою мен ұрықтандыруды да рәсімдеп той-салтанатқа айналдырған. Тіршілік көзі - мал шаруашылығының сәттілігі малды баптап күтумен қатар, олардың иелеріне табынуға байланысты деп түсінген. Сол себептен Жылқышы ата, Ойсыл қара, Зеңгі баба, Шопан ата мал, жануар басын аман сақтайтын, төлін көбейтетін, Аруана іңген мен Сәйгүлікті, сүтті сиыр мен қой жүнін молайтатын, қорғайтын пірлер. Малды қастерлеп, олардың пірлеріне жалбарынған, тиым сөздер арқылы қасиеттеп қастерлеген. Сондықтан да сәбиін бота мен құлынға, азаматын нарға теңеп, сұлуын танакөз атаған. Бұл дүниетаным мал шаруашылығына, оның табиғат дүлейінен аман болуына байланысты: шашыратқы, уыз той, күзем той, қымыз той, ботаны қырқынан шығару, т.с.с. той-мерекелер қалыптасып дамуына негіз болған.

Орта Азия мен қазақ той-мерекелерінің ішінде жеке тұлға дәріптеуге арналғандары күрделі орын алады. Адамды табиғаттың алыбы, жаратушының құлы деп түсінгендіктен оның өсіп-өнуіне, қоғамдасуына, физиологиялық өзгерісімен күш-парасат байқату сәттілігіне де көңіл аударып, елеусіз қалдырмаған.

Дүниеге келуден бастап дүниеден өткенге дейін, рәсімделген әрекеттер ойын-сауық құру емес ұрпақ өсіріп, оның даралығын танытуға бейімделгендей.

Құрсақ шашу тойында табиғат заңы сақталып, келіні жүкті өзі немерелі болудың қуанышын енесі өзгелермен бөліссе, шілдехана, ат қою, бесікке салу, қырқынан шығару, бауырынан ботқа жүгірту, тұсау кесу, тұлым қою, айдар тағу, атқа отырғызу, сүндеттеу, тоқым қағар, оң босағаға шығару т.с.с. ұрпақ өмірінің әр кезеңін қадағалап, көңілден тыс қалдырмау мақсатымен, әлеуметтік топтарға енгізіп жарастыру үшін жасалған әрекеттер.

Жаңа қоныс тепкен адамдарға көшін түсіріп, қазан-ошағы орнағанша үйіне шақырып қонақ еткен. Бұл шақырысты ерулік деп атаған. Жергілікті халықтың өмір

салтын ұғынып, шаруашылығы, тіршілігі, бала тәрбиесі сол үрдіске бағынып еретіндей тәртіпке келтіру мақсатын көздесе керек. Бауырмалдығын байқатып жаңа қоныстанғандармен жауласпау мақсаты да көзделсе керек. Ерулікке өз кезегінде қарулық жасалынған.

Жоғарыда аталған салт-дәстүрлеріміз, мерекелеріміздің көбісінің күнделікті қолданыстан шығып, кейбірінің уақыт өте келе мүлде ұмытылып кеткенінің де куәсі болып жүрміз. Өркениеттілік дәрежеге жетудің мәдени дамуға оң ықпалы бар екенін жоққа шығара алмаймыз. Адамзат мәдениетінің озық туындыларын тек тамашалап қана қоймай, қазақ мәдениетіне де енгізу мүмкіндіктері туды. Бұрын соң болмаған опера, балет, кино өнері, хормен ән айту т.б. қазақ халқын кәсіби өнермен сусындатты. Дегенмен де бір кезде бүкіл дала Құрманғазы мен Сүгірлердің күйлерін естігенде бірден танып, Естай мен Мұхиттың әнін бәрі бірге қосыла айта алатын дәрежеден қалып, кейбіреулері олардың бәрінен табиғатын тыс ұстайтын кейіпке келді. Мұндай жағдайдың себебі бар.

Біріншісі, көненің бәрі тозық деген ұғым күшпен насихатталып, ұлттық бейне мен оны дәріптеу қабілеттілігі европалық мәдени үлгіге бейімделуінде. Ұлттық ой-сана түбегейлі кеңестік социалистік қалыпқа салынып, «өркениеттіліктің сара жолына» түсіру идеологиясына байланысты. Екінші себеп біріншіден туындайды. Бүкіл даланы мұражайға айналдырып тұрған қазақ қолөнері ескінің сарқыншағы болып саналып, барлық бұйымдар өнеркәсіп мекемелері жасаған, тоқыған, құйған ыдыс-аяқтар, тұрмыстық бұйымдармен алмастырылды. Әжеміздің отбасы берекесінің құты іспеттес кебежесі, ою-өрнегі көз жауын алатын текеметтері мен кілемдері, қолөнер шеберлігімен ауылының атын шығарған ағаш, темір ұсталары мен зергерлер туындыларының сәті түскендері мұражай сөрелерінде сақтаулы. Мәдени-тынығуды кәсібімен ұштастыра білген шеберлердің тәжірибесінің тамыры үзіле жаздап, әлі де болса көпке тарай алмай отыр. Ол асыл мұраны бағалаушы өз халқы емес, экзотикалық бұйым деп санайтын шет елдік қонақтар. Олартекемет пен бешпетке түсірілген оюдың, ашамай ер мен көкпаршы ер-тұрманының ерекшелігін ұғынып жатыр деп санауға болмайды. Өйткені оны сезінетін ұлттық мәдени таным болуы шарт. Сол танымның отандастарымыз арасында қалыптастырылмауы арқасында ұлттық мәдениетті лайықты бағалау дәрежесі болмай отыр. Онысыз ұлттық сезім, намыс, жанашырлық, құптаушылық, қызығушылық, қолдаушылық болуы мүмкін емес. Мәдениет қызметкерлерінің негізгі міндеттерінің бірі осы тұрғыда мойындалып жүзеге асырылғанда ғана дәстүрлі мәдениет жаңа заманда өз орынын алар еді.

Тағы да Мемлекет басшысының пікіріне құлақ түрсек. «Өзімдікі ғана таңсық, өзгені қаңсық» деп кері тартпай, ашық болу, басқалардың ең озық жетістіктерін қабылдай білу, бұл – табыстың кілті, әрі ашық зерденің бастыкөрсеткіштерінің бірі. Біз жат идеологиялардың әсері туралы айтқанда, олардың артында басқа халықтардың белгілі бір құндылықтары мен мәдени символдары тұрғанын есте ұстауымыз қажет». Осы тұрғыда «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын жүзеге асыруда салт-дәстүрлеріміздің негізгі мазмұнын сақтай отырып, бүгінгі күнге лайықтап, өркениет көшінде өзіндік ұлттық бірегейлігімізді сақтау - мәдениет пен өнер саласы мамандарынан үлкен жауапкершілікті талап етеді. Өмірімізге енген аға буын өкілдерінің сынына ұшыраған, жастар арасында кең белең алған, біздің менталитетімізге сай емес әрекеттер санамызды одан әрі уламасын десек, ұлттық салт-дәстүрлерімізге трансформация жасап, жаңа үлгілер ұсыну қажет. Бұл мәдениет мамандарынан білім мен біліктілікті, тәжірибе мен табандылықты талап етеді. Керемет жаңалық ашпасақ та, «Оң босағаға шығару», «Құрсақ шашу», «Тоқымқағар» рәсімдерін бүгінгі күнге лайықтап жүзеге асырған жайымыз бар. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласындағы «Туған жер» бағдарламасын жүзеге асыруда «Тоқымқағар» рәсімі үлкен роль атқарар еді. Патриотизм - кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады десек, рәсімге қатысу арқылы Отан қорғауға аттанған жігіттердің туған жерге туын тігіп, ел тірегі атануға деген жігерін қайрап,

бойларында мақсаткерлік, қайраттылық қасиеттерін тәрбиелеуге ықпал етері сөзсіз. «Оң босағаға шығару» дәстүрін (тойдеп те айтылады) орта білім беретін мекемелермен бірлесе отырып өткізудің бүгінгі қоғамдағы қыз тәрбиесіне қатысты олқылықтардың орнын толтыруда алатын орны ерекше. 13-ке толған қыздарымыз бойжеткендерге қатысты тәрбиелік тағлымы мол көріністерді тамашалап қоймай, сол әрекеттерге тікелей қатысып, қызығушылықтары артса, сонымен бірге бүгінгі күні күнделікті өмірлерінде ұялмай тағып жүруге болатын әдемі әшекейлермен (құс мұрын жүзік, күміс белбеу, бойтұмар) жақын танысар еді. Дизайнерлеріміз тек тойға киетін киімдердің үлгісін ғана емес, 13-ке толған қыздарымызға еуропалық үлгі мен ұлттық нақыштарды үйлестіре отырып жаңа киім үлгілерін ұсынса, «Оң босағағашығару» тойында дефиле жасатып, сол киімдерді жарнамалауға әбден болады. Жастарымыз батысқа еліктейді, ашық-шашық киінеді т.б. деп сынай бермей, ұлттық дәстүрге негізделген, бірақ заман талабына да сай келетін киім үлгілерін, қол жетімді ұлттық әшекей бұйымдарын насихаттап, көпшілікке ұсыну жолдарын қарастыруымыз қажет сияқты. Бүгінгі күні көптеген салт-дәстүрлерімізге өзге ұлттардың рәсімдерінің еніп еткені рас. Тұсау кесу тойында баланың алдына нан, кітап, қайшы, машинаның кілті т.б. заттарды қойып, алғашқы ұстаған затына қарап болашағын болжап жүрміз. Бұл кәріс халқының дәстүрі. Осындай өмірімізден өз орнын алған басқа ұлттардан келген көптеген рәсімдер айта берсек жетерлік. Бұл тұрғыда қоғамда түрлі пікірлер қалыптасқан. Қазіргі өмір сүру қалпымызға қарай бар өмірі төрт түлікке қатысты болған ата-бабаларымыздың салт-дәстүрлерінің барлығын толығымен жүзеге асыру мүмкін болмаған жағдайда басқа да халықтардың көңілімізден шыққан рәсімдерін қолданысқа енгізу қаншалықты дұрыс екендігіне баға беру біздің құзырымызда емес. Бұл тұрғыда Елбасымыз айтқандай - «Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек».

Сонымен, әр халықтың мәдениет көшінен өз орын алуы екі мәселеге байланысты болып отыр. Біріншіден, ұлттық дәстүрлі мәдени әрекеттердің мазмұнын игеруге, оларды әр адам өзі танып қызығушылық байқатқан жағдайда амал-тәсілдерін үйреніп, насихаттық жұмысына араласып, мүмкіндігі болған жағдайда кәсіпкер ретінде танылуға үлес қоса алуына байланысты. Ұлттық мәдениеттің сақталуы мен сұранысқа ие болуына қарай өзгелер алдында саналы ел болып танылу міндетін мәдени ұстанымға айналдыру арқылы жүзеге асырылады. Жеке тұлғадан бастап, отбасылық, ұжымдық мәдени сұраныс пен ұстанымға айналуы мен қызығушылық байқатылуы арқылы ұлттық мәдени дәстүрлер сабақтастығын тауып, елдік бейне сақтала алады. Екіншіден, дәстүрлі мәдениеттің ауқымын кеңейтіп, әлемдік мәдениетті игеруде мазмұндық қамтылуымен қатар, идеялық негізі мен дүниетанымдық сипаты ұлттық нақышта болуына қатаң назар аудару қажеттілігін ұстану арқылы елдік мәдениеттің ұлттық мән-мағынасы мен сипаты тұрақты дамуға мүмкіндік алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 12 сәуір 2017 жыл
2. Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері, Алматы, Қайнар, 2005, 216 б
3. Камалова Н.К. Қазақтың мәнін жоймас құндылығы: Монография/Н.Камалова, 2 - бас. Алматы: «Нұрай Принт Сервис» ЖШС. 2014, 164 б.
4. Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. 2 том/құрастырған С.Әжіғали. Алматы: «Арыс» баспасы 2006, 416 б.

Аннотация: Основным условием модернизации нового типа является сохранение национального кодекса. Суть возрождения заключается в том, что оно до сих пор не должно придерживаться исторических традиций и национальных традиций. Каковы национальные обычаи, языки, музыка, литература, ритуалы, одним словом, национальный дух, чтобы выжить навсегда? В реализации проекта «Современная казахская культура в мире», сохраняя основное содержание наших традиций, мы должны нести большую ответственность за сохранение нашей

самобытной национальной идентичности - профессионалов культуры и искусства. Нам нужно преобразовать наши традиции в национальные и дать нам новые образцы, которые подвергаются критике со стороны нашего старшего поколения, которые популярны среди молодежи и не следуют нашему менталитету.

Abstract: The basic type of modernization of the new type is the preservation of the national code. The vogue of vomit is the one in which the so-called old traditions and history of traditions and national traditions. Kakovy Native language, language, music, literatura, ritual, single word, national spirit to drive you to the end? In the realm of the project "Modern Kazakh Culture in the World", which is based on the basic traditions, we have no responsibility for the preservation of our own national identity - professional culture and art. We need to transform our traditions into national and dance, and these are just new concepts that have been criticized by our new generation of superstitions, who are popular among the younger generation and hence justify their mentality.